

EVANGYÉLIOMI

PROTESTÁNS LAP.

Megjelen minden héten egyszer pénteken egy iven. — Előfizetési ár egy évre 6 frt, félévre 3 frt negyedévre 1 frt 50 kr. — Hirdetések díja száz szóig 1 frt, kétszáz szóig 2 frt, a másodszori hirdetésnél 100 szóig 80 kr. 3-iknél 70 kr. bélyegdíj 30 kr; csakis egyház és tanodát érdeklő hirdetések fogadtatnak el. A lapot érdeklő mindennemű közlemények a szerkesztőhöz — Fűvészkert-utca, 1078. sz. a. intézendők.

A természettudományoknak korlátolt határa a ker. vallással szemben,

s h o v a v e z e t a z v é g e r e d m é n y i l e g , h o g y h a e z a n e k i k i s z a b o t t h a t á r o k a t á t l é p t e .

(Vége.)

A „Protestantische Kirchenzeitung“-nak egykori szerkesztője Krause, a ki pedig modern szellemű férfi volt, 1868-ban elhunván, mindjárt halála után a nevezett lapban több cikk jelent meg az ő tollából a következő tárgy felett: „Das Christenthum und die Naturwissenschaften.“ E lapból tett jegyzéseim után a következőket közölhetem: „Az empirikus természetbölcész — mondja Krause — mindenütt feltalálhatja az élő és igaz Istent, s sajátlag senkinek sincs több oka a szellemvilágban való hitben, mint épen a természetvizsgálónak. Minden pillantásban, melyet az a természet mult világába vet, a teremtés örök és gyönyörű csudái lépnek elámult pillanata elé. A törvények bizonyossága; az alakok tökéletessége; az organumok csudaszzerű összhangzása; a magasztos bölcsesség a mindenség fokozatos rendjében a legegyszerűbb képtől kezdve egész az észszel felruházott emberiségnek az istenséghez hasonló ábrázatáig — — — mindezek legkevésbé maradhatnak elzárva épen azok lelki szemei előtt, kik hivatva vannak a természet titkos műhelyébe naponkint betekinteni. A szemlélődés mindenütt készíti őket az ész és örök bölcsesség felfedezésére, mely a természet összeségét szép renddel összetartja; s annak minden egyes vidékét, teremtő és alkotó eszmével hatja át „Az eget elbeszéli az Istennek dicsőségét. Őt magasztalja a kiterjesztett erősség“ — ezt nem szabad még ma sem elfeledni a mi természettudósainknak. És a ki a természetben semmi egyebet nem lát, mint vilányt, ként, légenyt és élenyt, s azoknak egymással összeköttetését: az tulajdonkép semmi fogalommal nem bír Isten birodalmáról. Az ilyen hasonló azon egyénhez, ki előtt egy nagy világváros semmi nem egyéb, mint kőfalaknak összege; és a ki a legtökéletesebb tölgyet abból itéli meg, hogy vajjon hány öl fa telik ki belőle.“

„A tapasztalás már ép olyan bizonyosan mutatja az élő Istennek lételet, mint az érzéki világ maga. Honnan vették volna magokat a vallások, hogyha egy élő Istennek ereje nem munkálkodnék folytonosan az emberi kedélynek szentélyében? Hogy jöhet a naturalistai szemlélődés arra, hogy azon tényeket, melyeket az távcsövek és göregek segítségével az érzéki világban felfedezett, elismerje, — a másikat pedig az emberi kedélyben, melyet pedig az évezredek történelem minden vallások és bölcsészeti rendszerek által bebizonyított, kétségbevonja és tagadja? A tapasztalás által bizonyosan nem; mert hiszen a tapasztalásmód kettő mellett bizonyít; és pedig a vallás tényei bővebb mérvben és általánosabb terjedelemben, mint a jelenlegi még igen ifju természettudományoknak nagyon is relativ eredményei.“

Ezeket mondja a természettudományokról egyik igen jeles és tekintélyes theolog Krause, ki a természettudományokat bizonynyal mélyen tanulmányozta. Azt talán felesleges is mondanunk, hogy Krause bizonyosan nem a pán Istent érti akkor, midőn egy élő és személyes Istenről beszél, mert a ki e pantheistikus Istennek áldozik, mint Strauss, Lang, Biedermann és más modern theologok:*) az nem fog oly őszintén nyilatkozni a természettudományokról, hanem egyszerűen mindent lenyel, eredményt és hypothezist; mert hisz egy pantheistai gyomor mindent meg tud emészteni, amennyiben pantheismus és materialismus olyforma rokonságban állanak egymással, mint az atya a fiuval.

Halljuk most már egy olyan természetvizsgálónak a nyilatkozatát is, ki a bölcsészetben, csillagászatban és a tudományok más vidékein nagy és fényes nevet vívott ki magának. A tudomány egy ily jeles emberének bizonyítékával szemben, ki valódi természettudós és szabadon buvárkodó egyén, olyanformán tűnhetik fel bárki előtt is a

*) A multkor nekünk is meg kellett érnünk azt a hallatlan vakmerőséget, hogy egy ref. hittanár a pantheismust a theismus ellenében nyíltan védelmébe vette. Na de hiszen ugy látszik, hogy nem olyan borzasztó dolog már ez mi nálunk. Sok minden megtörténhetik ám ennek a jó Magyarországnak türelmes kálvinista egyházában.

modern természetvizsgálók Istent tagadó lármája, mint a békák brekegése a naplemente utáni szürkületben. — A müncheni jeles csillagászt dr. Lamont tanárt értem, ki „Über Astronomie und Erdmagnetismus“ című művében következőleg nyilatkozik: „Eléggé ismeretes általunk, hogy a nehéz problémák száma mindig nagy volt és lesz, mint a milyenek p. o. a kör négyszöge, a körívnek harmada, a Perpetuum Mobile és sok mások — melylyel leginkább oly egyének foglalkoztak, kik a matematika és mechanikában nagyon is felületes ismerettel rendelkeztek, míg az igazi szaktudósok, mindig őrizkedtek drága idejüket ily haszonnélküli kísérletekre vesztegetni. A csillagrendszernek előállási viszonyait is határozottan ugyanezen kategóriába kell sorolnunk. Csaknem minden nevezetesebb bölcsész, a régi görög kortól le egész napjainkig; csaknem minden geolog — ezeknek száma pedig nem kevés — nemcsak a föld, hanem a csillagrendszer előállási történetét is megírni törekedett. Lichtenberg ideje óta különösen megsaporodott e rendszerek száma. A dolgok jellemzete azonban e téren mind e mai napig ugyanaz maradt. A kosmogóniának főkéllékeül a természeti törvények biztos ismerete és a csillagvilág viszonyainak alapos tudása okvetetlen megkivántatik; s épen ezek már azok, melyek leginkább hiányzanak. Az eddigi csillagászati rendszerek közül egyik sem vezet bennünket előre: a Laplaceé épen úgy nem, mint akármelyiké. Hogy a jövőben mi fog még történni: arra vonatkozólag nem akarok előre ítéletet hozni; de azok, kik a világ teremtését csak úgy könnyűszerrel akarják kispekulálni, azon humorisztikus amerikai történetíróra emlékeztetnek bennünket, ki azt mondá: „hogy a világ teremtése tulajdonkép sokkal nehezebb mintsem én gondoltam volna.“ Az már rendesen úgy szokott történni, kik minden gond és fáradság nélkül akarnak valamit felfedezni: oly tért választanak, hol szabadabban mozoghatnak; s ha más nem segít: ott vannak aztán a hypothezisek.“ (Über Astronomie und Erdmagnetismus, von Dr. J. Lamont. pag. 110—111. és 228—29.)

Minden olyan feltételt tehát, melyeket a természettudósok komolyabb vizsgálódás nélkül állítanak fel, mint p. o. a világ előállása egy teremtő nélkül, az emberi nem kora, a természet, egy azt igazgató és rendező Isten nélkül, a világ egy bizonyos cél nélkül, az ember lélek és szabadakarat nélkül, s az anyag örökkévalósága stb. — mint biztos alapnélkülieket visszautasítjuk, s a nagy Agassiznak azon mondatát idézzük ellenök, melyet az egykor Darwin kifejlődéstana felett nyilvánított: „Ez biz nem egyéb, mint szerencsétlen balfogás, valótlan a maga tényeiben, tudománytalan rendszerében, veszélyes törekvésében.“ Épen azért annyival bátrabban nézhetünk a mai modern erőlködésekkel szembe, mert látjuk azt, hogy tulajdonkép azok, kik a természettudományok terén csakis romboló-

lag működnek, vagyis más szavakkal, kik minden szellemitelvetve és megtagadva, a legvastagabb materialismus hirdetőivé lettek, — szellem nélkül alaposan gondolkozni és szemlélődni nem tanulnak meg. Valóban alig akad köztük egy-kettő, kikre e kissé erős szavakat rá ne alkalmazhatnók. Az ilyeneknek sem ártana elvándorolni a kies Helvézia egyik jeles egyetemének (Zürich) ősz tanárához, a kitünő természettudós Heerhez, ki az ő „Urwelt der Schweiz“ című szép művét a következő szavakkal zárja be: „Je tiefer wir daher eindringen in die Erkenntniss der Natur, desto inniger wird auch unsere Ueberzeugung, dass nur der Glaube an einem allmächtigen und allweisen Schöpfer, der Himmel und Erde nach ewig vorbedachten Plane erschaffen hat, die Räthsel der Natur, wie des menschlichen Lebens zu lösen vermöge.“

Sajátságos is az a lázas törekvés, melyet a mai modern természettudósok a világ előállítására vonatkozólag elkövetnek. Elfeledik azt, hogy még magok közt a műveltebb gondolkozású pogány bölcsészek közt is számosan akadtak oly férfiak, kik a világnak egy láthatlan isteni lény általi teremtésében, egész határozottsággal hittek.

Mily szép az, midőn egy Cicero így nyilatkozik: „Ha mi szemünket az ég boltozatja felé irányozzuk; ha a teméntelen égi testeket megtekintjük: kénytelenek leszünk beismerni, hogy egy Istenség bizonyosan létezik, egy tökéletes lény, egy szellemi erő, mely mindenekfelett uralkodik; egy Isten, ki mindenütt jelenvaló és a ki a világegyetemet a maga hatalmával igazgatja. Ki ebben kételkedik, az épen úgy eltagadhatja, hogy nap létezik felettünk, mely földünket bevilágítja. (Zeit und Ewigkeit. von Dr. Fr. Fabri. Elberfeld pag. 47.)

Épen ily határozottan nyilatkozik Plátó is midőn mondja: „Mint lehetséges már az, hogy oly roppant tömeg, mint a föld és égitestek, a magok pályáján minden őket mozgató és vezető ok nélkül, háborítlanul futhattak volna a maguk pályájukat? Épen ezért erősen hiszem, hogy Isten a legutolsó oka mindennek, és hogy ez másként nem is képzelhető.“ (Das philosophische System Plato's in seiner Beziehung zum christlichen Dogma von Dietrich Becker. Freiburg im Breisgau 1862.)

És mégis a mai materialisták és pantheisták a természettudósok és theologok táborában nem képesek a teremtőről ezen nagyszerű eszméhez többé felemelkedni, mivel az ő korlátolt gondolatuk csakis az anyaggal van elfoglalva. Ha már végig nézünk e nagy hősök táborán, önkénytelenül is eszünkbe jutnak a nagy német költő Schillernek a „Rablók“ című művéből a következő találó szavak: „Der Mensch entsteht aus Morast, waltet eine Zeit lang in Morast, bis er zuletzt an den Schuhsolen seines Enkels

unflätig anklebt. Das ist das Ende vom Liede, der morastische Zirkel der menschlichen Bestimmung, und somit — — glückliche Reise Herr Bruder!“

De azért ki fogja azt már eltagadni, hogy a természetudományi pantheismus, magára a theológiára is megtette a maga kártékony és romboló hatását? Olvassa csak bárki is Straussnak, vagy pedig a mai modernek főmatadorának Langnak műveit: látni fogja, hogy ezekben a pantheismus a legmeztelenebbül taníttatik. Ma tehát már magok a modern theológok közül is többen egyenesen a pantheismus szolgálatába állottak be; s bizonyára csakis egy lépés, s lehet belőle deismus, materialismus és atheismus. Mert hiába már ez csak úgy van, hogy az egyik természetes következménye a másiknak.

Hogy ez aztán mind a jövőben hová vezethet bennünket, azt egy tapasztalat, mint egyes nemzetek történelme világosan igazolja; nevezetesen oly tanokhoz, melyek, hogyha csakugyan megvalósulnának: akkor az emberi társulatoknak egyenes és határozott felbomlása következne. Mert a hol a világ és Istenség közti élő összeköttetés megtagadtatik: ott aztán meg is szűnik mindennemű viszony magával Istennel szemben; s ott minden okvetetlen felbomlásnak nézhet elébe. Midőn Görögön és Róma eféle tanoknak hódolt, az egész nép élete erkölcsi rothadásba ment át, s maga az állam óriási léptekkel rohant a végmegsemmisüléshez. A mult század végén is, a francia encyklopaedisták s angol deisták virágzó korszakában, a materialista bölcsezzel kezelt rationalista theológok, együtt, vállvetve működtek minden isteninek lerombolására; s úgy látszik, hogy napjainkban már maga az egyház is odaműködik, hogy a vallás terén egyenesen a mult századi szomorú állapot következék be. Igen, mert az idők jelei határozottan oda mutatnak, hogy magában az egyház kebelében is valami daemoni korszaknak kell bekövetkezni. Ime a napokban is egyik hazai ref. egyházmegyei gyűlésen, hol pedig lelkészek s így theológok(?) vettek részt: egy erkölcsi testület nyíltan kimondá, hogy a bibliai csudákat, mint a féle elavult dolgokat, ki kell küszöbölni a vallástaniításból. Hát csak rajta uraim! De akkor aztán legyenek önök következetesek, s mindent a mi a csuda, s így érzékieleg megfoghatatlan dolgok világába tartozik, tegyenek el önök láb alól; s kiáltásá végre azt is — a mi az előbbieknél természetes következménye — pereant universi Christiani! (Lásd a pótjegyzetet e Lap végén.)

Dr. Márk Ferencz.

Társuljunk, szövetezzünk.

Az értelmiséghez tartozó laikusokon kívül lelkésztársaim közül többekkel történt magán találkozásaim alkalmából határozott meggyőződést szereztem magamnak arról, hogy az a n. „Magyarországi prot. egyesület“ vezérférfiaihoz csatlakozott egyesek legnagyobb részének még csak eszeágában sem volt az, hogy csatlakozásuk által kárt tegyenek, mintegyszakadást idézzenek elő azon egyházban, melynek tagjaiul eddig örömet vallottak magokat, vagy melynek eddig esküszertinti szolgálatában állottak. Maguk sem számítottak — saját elismerésük szerint arra, hogy amaz egyesületnek mindjárt alakuló közgyűlésén a tiszteleltre méltó protestáns név oly éktelenül kicsavartassék történelmi szép jelentőségéből, jogosultságából s nyílt kifejezés egyen adva előzőleg eltitkolt, vagy legalább érthetlen szózagy-

valékok homályába burkolt azon frivol gondolatnak, melyszerint a protestáns czím jövőre nem azon értelemben veendő, mint eddig; hanem úgy, hogy a kinek valamely intézkedés nem tetszik: az már eo ipso protestáns.*) Arra meg épen nem voltak elkészülve, — ez ismét saját bevallásuk — hogy protestáns embereknek, nem confessiók vagy symbolumok változtatása vagy megsemmisítése, — nem is valamely új hitfelekezet létesítése, hanem pusztán és egyedül az egyházi téren újabb korban felszínre került eszmék tisztázása czéljából történt egyesüléséből elvégre a „semmi egyház“ kerekedjék ki, melynek aztán tagja lehet Magyarországnak minden lakosa hitfelekezeti különbség nélkül. — Ezt ők nem akarták... hogy a dolog ily végletre vitessek, nem gondolták. Ők a hitet s általában a vallást az egyéni kebel legdrágább kincsének tekintik, mely felett vitatkozni, — melytől valakit megfosztani akarni: merő képtelenség. Hogy az ugyanazon hitnézetben, ugyanazon vallásos meggyőződésben levők csoportosultak legyen vagy csoportosuljanak, azaz különleges testületet, egyházat alkossanak: ezt igen természetes és már csak a társadalmi jó rend érdekében is határozottan szükséges dolognak tartják. Az egyháztól azonban elszakadni, annyival inkább a prot. egyház létalapjait megtámadni: sem kedvők, sem hajlandóságuk. Csak az az ő bajuk, hogy nem lehetnek barátai — ez ismét az ő saját nyilatkozatuk — a korszellem által egészen tulszárnyalt merev dogmatismusnak sem. Biztositanak azonban mindenkit a felől, hogy a mily egyáltalában iszonyodnak a „semmi egyház“-nak még gondolatától is: ép oly szívesen üdvözölnek az egyházi téren minden oly mozzanatot, mely annak, t. i. az egyháznak evangyéliomszerű belreformok általi felvirágoztatását czélozza.

Minden félreértés kikerülése végett megjegyzem, hogy ily egy tárgy összefüggés egészében én ezeket soha nem hallottam senkitől; de jó lélekkel merem állítani, hogy hallottakból hiven állítottam össze az egészet.

Mindezeket, — rövidbe foglalva: azon, hogy a legtisztább gondolkozásu, vallásukhoz és egyházukhoz öszintén ragaszkodó egyének között is találkoztak olyanok, kiket a modern áramlat magával sodort: én nagyon nem csudálkozom, valamint azon sem, sőt igen természetesnek találok, hogy ezek aztán később más gondolatra tértek.

Valóban azon sajtószertű törekvés iránt, mely, mint később kiderült, nem renoválni, hanem a magyar prot. egyházat egyszerűen beszűntetni, sőt a hazában élő többi hitfelekezetek mindnyáját mintegy elfuvalanni s ezek egykori hivatást valami álomszerű gondolattal egy közös, és pedig — a mi ismét nagyon különös — vallásos színezetű zászló alá vonni tűzte ki merész, és soha — legalább addig, míg „Isten“ nevet említ az emberi ajk — soha meg nem oldható feladatául; ismétlem: ezen törekvés iránt nem lehetett magával egészen tisztában eleve senki. Csak némi homályos sejtelemmel birhatott valami ilyesről az, ki a „társlap“ mezején komolyan vizsgálódott, kivált azon időtől fogva, midőn a „feltámadás“ kérdése egészen szükségtelen vita tárgyává tétetett itt, mi közöttünk... Magyarországon! — Ettől kezdve lett mindinkább észlelhetővé, miként készül gondos kezelés alatt s hogy tétetik ügyes elbánással lassanként alkalmas talajjára a nevezett lap a modern eszmék azon magvai-nak befogadására, melyek később az „Alakítsunk reform egyesület“ czimű röpirat dülőjén csakugyan kikelték, napvilágot lát-

*) Lásd Magyarországi prot. egyesület évkönyve I. 76. l. 1871.

tak. El lehet mondani, hogy az u. n. „Magyarországi prot. egyesület“ megalakulása mesterileg volt előkészítve. Egyszer csak azon vették észre magukat még legjobb barátaink közül is többen, — kik kevésbé vigyáztak — hogy ki van ütve lábaik alól az evangyéliomi szilárd alap... nyakig usznak és sodortatnak a veszedelmes áramlaton egész a „Nihilismus“ sötét szirtfokáig, hova jutni s ott hitéletök tengerén hajótörést szenvedni: nem csuda, ha aztán nem volt sem kedvök, sem hajlandóságuk. — Tiszta dolog az, a mit a „Figyelmező“ mély tapintatu és őszinte szerkesztője mond, hogy „azon derék férfiak, s különösen lelkész-társak, a kik nálunk a legjobb hiszemben oda adták nevüket a prot. egyesületnek, nem ismerték a zászlót, mely alá állottak.“*)

Épen ezért be kellett következni a komoly meggondolás, a kiábrándulás azon állapotának, melyet elől jeleztem. — Ha még valaki a teljes hitetlenség s ezzel együttes vallástalanság siralmas mélységébe nem merült alá végképen; ha még nem jutott oda, hogy az isteni üdvintézmény részleteit sületlenségek „non plus ultra“-jának declarálja; ha még a vallást hitnek nevezett érthetlenségek lomtárának nem tekinti, mindenesetre birnia kellett saját vallása, egyháza, hitfelekezete iránt annyi kegyelettel, figyelemmel és jóakarattal, hogy, kik azt egyesek intentiosus kedvtelésére agyonreformozni szándékba vették, azoknak, mihelyt látta, hogy hányat ütött az óra, hogy többit kettőnél: azonnal felmondta légyen a barátságot, ott hagyván őket, a hol találta. — Saul megtért, és Pál nem üldözött.

De ebből folyólag most már a mi tisztünk az, hogy fátyolt vetve a multa, nyujtsunk szeretettel testvérbaráti kezet minden szemrehányás nélkül azoknak kik hozzánk visszafordulnak. A helyzet körülbelől tisztázva van. Sok mérges növény magtokja felpattant prot. egyh. irodalmunk mezején a közeli multban, ... hadd vesszenek az elhullott magvak, ... kikelésőkből csak az ultramontanismus nyerne hasznot, mely eddig is nagy örömmel örvendezett és vigadott, — hogy is ne! — hallván saját ajkainkról — azaz hogy modern testvéreink szájából — hogy a protestántizmus több, mint háromszáz éves élet és halál harca s általában a reformáció működése szép volt, dicső volt, hasznos is volt, de... missióját bevégezte: requiescat in pace!

Azonban a baráti kézszorításon és a kölcsönös közeledést netalán gátló bárminemű gyomok elfojtásán kívül, ezzel kapcsolatos, de ennél még sokkal fontosabb kötelesség is áll előttünk. A létező körülmények között a legkomolyabb öntájkézés, s aztán egyházunk megrongált hajójának építgetése, sőt, Isten segédelmével, teljes kijavítása végett az eddiginél sokkal erősebb összetartás, sőt nyílt és határozott egyesülés, társulás az evangyéliom érdekében, az evangyéliom alapján: ez az, a mi nek gondolatom szerint, meg kell történni multhatatlanul.

S ime azon ponthoz értem, hol egyszersmind megpendíthetem az eszmét, melynek az Ev. Prot. Lap 1875. évi 50-dik számában Veritás által már különben is kifejezés lön adva, s melynek megvalósulásától épen idevágólag igen sokat várhatunk. Meglehet, első hallásra kissé merésznek, és — tekintve azon lágymelegséget, közömbösséget, kicsinylést, melylyel az ilyféle mozgolódás rendszeren találkozni szokott — a pusztában kiáltó szónak fog ez tetszeni sokak előtt. Kor- s körülményszerű jogosultságát azonban aligha veheti mély elfogultság nélkül tagadásba valaki. Ha helyén és idején valónak találtuk másfél évvel ezelőt egy új lap — az „Ev. Prot. Lap“ — megindítását a „Prot. egyh. és isk. lap“ mellett: méltassuk most a cselekvés

*) Figyelmező. 1874. áprili fuzet. 169. l.

terén is komolyabb figyelemre a tagadhatatlanul nem minden eredmény nélkül működő u. n. „Magyarországi prot. egyesület“-et*) s azzal mintegy párhuzamban alakítsunk „Evangyéliomi társulatot“. Ez az, a mit megpendíteni akartam.

Nincs szándékomban ezuttal részletezésbe bocsátkozni. Csak annyit említek meg röviden és nagy általánosságban, hogy ezen „Evangyéliomi társulat“-nak — mint neve is mutatja — feladata lenne együttes erővel munkálni azon cél felé, elv szerint és irányban, melyet most az „Ev. prot. Lap“ képvisel. Én azt hiszem, hogy ezen társulathoz szívesen csatlakoznak, vagy csatlakoznának még azok is, kiket az egyleteskedés pillanatra magával ragadott.**)

Szegedi Károly.

KÖNYVISMERTETÉS.

Az oxfordi egyetem előtt s különböző alkalmakkor mondott beszédek Mozleytől.***)

(2-ik folytatás.)

Harmadik beszéd. Róm. VIII. 24. Mert reménység általtartattunk meg. A reménység pedig ha megláttatik, nem reménység; mert a ki mit lát, miért reményli azt? Ez az örök életről szóló egyházi beszéd a legremekebb művek egyike, melyben különösen egy philosophiai irány ellen a szerző apologetikus irányban fejtegeti a ker. vallás ama nagy hitigazságát. Miután ismertettünk, a beszédben ostromolt álláspontokról is szólhatunk, hogy ennek alapján jobban érthessük Mozley mesteri művét. A francia Comte, kezdetben St. Simon tanítványának, de később önálló bölcésznek érvei ellen védekezik szerző. Comte a francia forradalom első korszakában születve, beszívta annak mérges légét, szakított a ker. vallással s új vallást akarva alapítani, büszkén „Fondateur de la Religion de l'Humanité“ névvel nevezte magát. Az u. n. pozitív philosophia általa alakult meg. Három értelmi fokon halad át szerinte az emberi nem (és egyén is). 1. A theologiai, melyben természetfeletti eredetét keressük minden tüneménynek s az események egyetlen magyarázata a Deus ex machina. 2. A metafizikai, melyben az érzékileg természetfeletti, mint hihetetlen elvettetik; hogy bebizonyíttassék bizonyos abstract erők és állagok létezése, melyek a különböző tárgyakkal összeforrvá, képesek tüneményeket hozni létre. Végre 3. a pozitív értelmi fok, melyen az elme belátja mind a theologiai, mind a metafizikai kutatások hiábavalóságát, félbe hagy minden hasztalan keresést a dolgok okai s lényegei után s csak a tünemények észrevételére, osztályozására s az egymás-

*) Mivoltát méltatta Révész Imre „A magyarországi prot. egyesületről“ című kitünő művében.

**) Mint óhajta volt „az eszme tovább fejlesztése végett“ világ elé lép a czikk. Előbb az várandó he. van-e elég fogékonyság az eszme iránt fenn és lenn s mindenfelé, mert csak ha közömhajnak felel meg s közszükséget pótol valami eszme, intézmény, társulat: lehet reménye nem lankadó élethez. A tovább lépésre itt tehát az a kérdés: kik óhajtkák és mit óhajtanak. A védirodalom terjesztése, mint Dr. Heiszler is fejtegette, első teendők közé tartozik: aztán a népnek nyújtani valláserkölcsi építő olvasmányt. Gondolkodjunk és cselekedjünk. Egyébiránt a virágzó egyházi irodalom csak egyik kelléke a fennállhatásnak, a többi tényezők összhangzó fejlesztése nélkül a jövő biztosítva még nincs.

Szerk.

***) Még egyszer felhívjuk a művelt olvasók figyelmét a szép mű szép ismertetésére.

Szerk.

után következés és hasonlóság változhatatlan rokonságának, egyszóval a tünemények törvényeinek felfedezésére szoritkozik. Meg kell szabadítani Comte szerint az emberiséget ama két előbbi irány vészes befolyásától s új társadalmi tant teremteni, mely kielégítse az embernek, mint értelmi s érzéki lénynek minden szükségét. A halhatatlanságról való ker. tanfogalom ez irány szerint pusztá képzet, veszélyes tünemény. Ezt előre bocsátva lássuk most már Mozley beszédét némileg részletesebben.

Az újabb kor alkotásai között legnevezetesebb azon a theismus, mely magas erkölcsiséget vall, miután az atheismust össze szoktuk kötni erkölcstelenséggel, féktelenkedéssel. Erkölcstana egyszerűleg a keresztyénségtől van kölcsönözve, de ez keveset javít a gyökereken, az elven. Az atheismusban hiányzik a bűn, bűnbánat, alázatosság s a legmagasabb lényre vonatkozó tisztelet és szentség fogalma. Az erkölcsiség végett szeretetre, a szeretet végett lényekre van szükségünk s az atheismus nem teremt lényeket. Az ő lényei nem valóságok és szellemek; tüneményeket pedig nem szerethetünk. A szeretet saját törvényénél fogva valóság felé törekszik; az öröklét ünnepléességét kívánja; egy túlra van szüksége, s semmi lét, mely e túlon kívül van, nem szolgálhat tárgyául. Az atheistai morál mulhatlanul elsatnyult morál. Az új irány vallásosság nélküli erkölcsiséget óhajt s ezáltal sok irányba terelte az embereket, mert minden hitetlen új irány a hitelenség megszámlálhatatlan alakzataiban, fokozataiban nyilatkozik. Ez irány emberei valóban sokszor tevékenyen részt vesznek abban, hogy a keresztyénség magas erkölcsi tanait mozgásba hozzák, de az evangyéliom nemcsak tevékenységet, de hitet is követel. Vannak emberek, kik minden ügy mellett tudnak tevékenykedni s így a vallás mellett is, melyben pepig nem hisznek. Nincs pedig semmi, mi oly kevésbé érdekelné bennünket, mint a lélek nélküli hév, hit nélküli buzgóság. A szóban levő bölcsészeti irány erősen megtámadta az Isten s a jövő életbeni hitet; visszahatást támasztott azon tény alapján, hogy sok elmében a jövő élet inkább csak mint eszme s nem pedig mint hit szerepel. Az örök életről való eszmét könnyű megalkotni, de az a kérdés, hogy az az eszme valósággá lesz-e valaha? A felvilágosodott ész igennel felel s hitet támaszt ezzel, de sokak előtt csak pusztá eszme, képzet marad az. Ha egy nagy bölcsész érvek s a nyelv hatalmával fölkél az emberek előtt s kérdi: hisztek valóban ezen eszmében, hol van az ég, melyről beszéltek, fejetek fölött, vagy lábatok alatt? Hiszitek komolyan, hogy ha millió mértföldet átmentek, rátaláltok arra? Ott van az valahol a térben s ha nem, mi annak a holja? Van egy más világ az egész világ mellett? — ha ezeket kérdi a bölcsész, eltűnik egyszerre előlük a jövő világ, mint egy tündérvilág, elenyészik az álom. A megtérés nem-hívó ellenképe tűnik itt elő; a megtérésben a láthatatlan világ valódiságára ébred az ember, itt pedig annak nem létére.

Ezen bölcsészeti irány semmi érvet sem tud felhozni a keresztyénség ellen azon kívül, hogy a vallásnak nincs tudományos bizonyítéka. De hisz ha azt állítanók, hogy van, maga az írás utasítaná vissza azt először. Reménység által tartatunk meg — mondja Pál, a reménység pedig ha megláttatik, nem reménység. Valójában a tudományos bizonyíték az, a mit a vallás a dolog természeténél fogva nem enged meg. A közéletben már, midőn a körülményekből következtetjük, hogy valami megtörtént, vagy meg fog történni, maga az esemény bizonyítéka okoskodásunk igazságának, az a tudományos bizonyíték. Hogy a jövő életről tudományos bizonyítékot szerezhessünk, errenézve

meg kellene halnunk, ténylegesen átmennünk azon más életbe, benne éreznünk magunkat, s úgy találunk ki, hogy azon okoskodás, melyet még az életben alkottunk a jövő életre nézve, helyes volt, helyesen jövendőtük azt meg. De ezen bizonyítékot a dolog természeténél fogva nem szerezhettük most meg. Azon állítás alatt, hogy a vallásnak nincs tudományos bizonyítéka, azon vád is ott fekszik, hogy a z o l y f ö l t e v é s n e k, m e l y n e m t u d o m á n y o s, n i n c s é r t é k e. De hisz mi a természete minden valószínű föltevésnek? Nem az-e, hogy meggyőződésünket s hitünket valami vég felé fordítjuk, mely még nem bizonyosult be, melyet tehát még nem tudunk bizonyosan. Valóban, ha várunk kellene a feltevés valóslására, mielőtt használnók azt, a legkülönösebb dilemmába bonyolódnánk, mert várunk kellene, míg az esemény megtörtént, mielőtt számíthatnánk annak megtörténtére. Az egyedüli valószínű jövő a bebizonyosult múlt lenne; csak azt láthatnók előre, mi már megtörtént. A valószínűségi okoskodás tehát saját természete szerint még be nem bizonyult okoskodás, de mely idézhet elő észszerű hitet. Van valami a bizonyosság s a semmi között, melyet hitnek nevezünk. De ez botránykő sok bölcsész szemében, ki azt mondja, hogy vagy teljes tudásnak, vagy teljes nem-tudásnak kell csak lenni. A következő életről vallásos tan is bebizonyulásra vár, de mégis a keresztyén előtt az arról való okoskodás tényeknek, a belső öntudat tényeinek magyarázata a külvilág tényei helyett s bizonyára belvilágunk fölött is okoskodhatunk. Az egyházi beszéd további része következő eszmék fölött okoskodik: mik a körülöttünk levő lények? testünk nem mi magunk, nem valódi személyünk: azután hogy erkölcsi természetünk van s e két körülmény halhatatlanságunkat mutatja.

Ha a halhatatlanság fölött érvelünk, tényeket magyarázunk vagy inkább csak tény, azon nagy tény, hogy azok vagyunk, a mik vagyunk. Ezen egy tény füz bennünket össze a halhatatlansággal. Van egy nagy különbség az életben folyó valószínűségek s a jövő élet váradalma között. Az életben előforduló valószínűségek gyors következésben valósulnak meg, vagy bizonyulnak be hamisnak; nem váradoztatnak bennünket sokáig. De az ész nagy jövendőlése nem igazoltatott még be. Nemzedék ment nemzedék után sirba a feltámadás reggelére várva s azon örök partra függesztve szemeiket, hol az élet utja végződik. De senki sem tért még vissza azon partról, hogy elmondja az út eredményét.*) Hang nem ér bennünket az elhaltak myriádjaitól, mely tudatná, hogy a váradkozás beteljesült s a tapasztalat igazolta a halhatatlanság fölötti érvelést.

Ha azt mondják, hogy mi így egy árnyban bizunk, mely nem bizonyítható be, azt feleljük, hogy sok ilyen be nem bizonyított föltevés van a tudományos világ minden szakában. Hiszünk az ilyen föltevésekben, mielőtt be volnának bizonyítva, mig hamisságuk föl nincs tüntetve s ha ez megtörténhetik egy napra, miért ne történhetnék meg egy életre is? A valószínűségi föltevés elvének kiterjesztése ez ugyan, de nem megerőltetése. A természettani s más tudományos fölfedezésekben is néha mily sokáig tart a valószínűség, mily sokára következik be a jó eredmény s mégis az észlelő bizonyos volt fölállított elve helyességéről, tudta, hogy közel jár az igazsághoz. Az is ellenvetés lehet, hogy a vallásban hitünk megelőzi a föltételt s a valószínűség alapján bizonyossági tényeket mutatunk fel; imát, dicséretet, templomokat, intézeteket, szertartásokat, papi rendet, szó-

*) Jézusunkat kivéve, e visszatérést a hitetlenekkel szemben mellőzi Mozley. Szerk.

noklást, sákramentomokat s egyetemes egyházat alakítunk s mindezt — mondják — csak valószínűségen. De nem így van-e ez a közéletben is? A bíróság halálos ítéletet mond, mert a körülmények összehalmozásából bizonyos fölvetelre jut, melyet úgy fogad el, mint végleges megállapodási pontot. Elveszik az ember életét körülményszerű fölvetel alapján, mely nem nyert végigazolást s így az a fölvetel is tudomászerűtlen.

Habár a jövő életéről való tan nem nyert is még eddig igazolást, mindazáltal teljesen helyet foglalt az észben. Egy magasabb állapotba való átjutás kedvencz eszméjévé lett az emberiségnek; vedd el tőle e hitet s egyszerre más lényyé lesz saját szemében. Mi szörnyű kioltása az az igazság lámpájának, mi halálos látvány, az emberi szellem mi borzasztó eltoplulása?! Létünk folytatása iránti minden közönyösség visszatérés az állati természethez. A faj ugyan fog élni, de mi az nekem, ha én elveszek. S ha nem vagyok holnap, miért vagyok ma?

Van valami sajátos szervezet az életben, mely megőríz bennünket a halál örökös látásának fagyasztó behatásától s ez jól is van így, mert különben a halál közelségének tudata megbénítana bennünket, eltompítaná tehetségeinket, összezúzná letterönket, főleg a már előhaladottabb életkorban. Egy magasabb erőről van ott szó, mely míg életünk tart, ahoz köt, körülövez bennünket; ha az ész bukófélben volna, a természet gondoskodik, hogy egy különös ösztön ellensúlyozza azt az élet fentartása végett. De szóban levő bölcsészeti irány szerint az ember egészen át kell hogy engedje magát az ösztönnek. Nincs szüksége ily embernek a vallásos reményre, meglehet anélkül is, az élet mindene; sikert üldöz, mert nem érzi az élet átmeneti voltát; határtalan az előtte, míg be nem zárul, végtelen, míg be nem végződik. A halál csak egy szó előtte, melyet tud, de melynek értelme el van előlük rejtve s képzelete alkot is számára egy jövő életet, de mely az itteninek csak egyszerű visszatükröződése, holott a hit enyhe fénye egy valódi jövő életet tár előnkbe.

Mi a Comtei philosophia erkölcsstanát illeti, s ezt ök magasabbnak tartják a keresztyén erkölcsstannál, világos abban a tévedés. Az evangyéliom parancsát: „Szeressed felebarátodat, mint tenmagadat,” így változtatja meg: „szeressed felebarátodat s magadat ne.” Az önszeretet kétféle lehet: ha saját hasznunkat keressük másoké árán, továbbá ha fentartjuk a magunk iránti helyes viszonyt is. Természetszerűleg kívánhatjuk saját javunkat, hisz ezzel csak saját magunk akarunk lenni. Ha elveszszük az ember alól — mint Comte teszi — ezen önmagávali összeköttetés alapzatát, nem emeljük őt nagyobb tisztaság fokára, sőt inkább letaszítjuk az emberi természetet egy merevélyen s darabokra zúzzuk azt.

Mondják az új tan emberei, hogy a mi után mi igyekezünk, más életre törekedvén, az csak saját hasznunk, boldogságunk s így tetteink indokában mi magasztos sincs. De ki ne ismerné el tettünknek nemességét, ha egy látatlan világ boldogsága után törekszünk, habár saját boldogságunkat tartjuk is ekkor szemünk előtt. Az erkölcsi érzék nem engedheti meg, hogy ezt önzésnek nevezhesse bárki is. A cél távolsága növeli tettünk becsét. Itt önzésről nem lehet szó, mert ha egy jövő életre számítunk, azt nemcsak saját boldogságunkért kívánjuk, hanem egyszersmind saját magasabb jóságunkért is; emelkedés lesz az létünkben. Az is tévedés, ha a halhatatlanság utáni vágy úgy iratlik le, mint csak önmagunkra vonatkozó vágy. Óhajtjuk azt magunknak s másoknak; óhajtjuk azt mindazoknak, kiket itt sze-

rettünk, mindazon jó embereknek, kiket ismerünk, vagy kikről csak hallottunk is.

Ezen philosophia megengedi, sőt buzdít bennünket, hogy törekedjünk bizonyos alanyi halhatatlanságra, mely nem más, mint a halál utáni hírnév, tiszteltetés. Azt mondja, ebben nincs semmi önzés, mert a halott nem tud már arról semmit; míg a jövő élet boldogsága meg van, abban érdekelve vagyunk. De vajjon az ember, kinek nincs érdeke a halál utáni hírnévben, ha az megjön, ment-e az önérdék indokától, ha most kívánja azt? Meg van abban a titkos önzés s a folyam, mely tovább és előbb ömlik a jövő felé, egy oldalsatornán mindig visszatér az élő emberhez s elenyészik a jelen önzés kuffejénél.

Ezzel szemben a halhatatlanság keresztyén reménye nem lehet önző remény, mert az nem egyénre vonatkozik, hanem a társadalom iránti szeretet munkál benne. Ha eltávozik, követjük a kedves alakot elképzeltetlen világokon keresztül s érezzük, hogy bár elment s ködbe burkolózott is, valahol biztonságban van. Nem önző, közönyös, de erkölcs, nemes ösztön ez. A keresztyénség mitsem tud a halhatatlanság reményéről csak az egyén számára, hanem igenis egy dicső reményről, az egyén számára a testületben, a vitézkedő egyház örök társulatában.

(Folytatjuk.)

C s i k y L a j o s .

B E L F Ö L D .

Falusi levelek a szerkesztőhöz. XI.

Mikor a megyék kikerekítésének szükségességét a közigazgatás szempontja előtérbe állította, s az országgyűlés ezen előtérbe állított szükségességre nézve intézkedett: nagyon hittem, hogy a magyar prot. egyházkerületek, és megyék kikerekítésének kérdése is felüti magát az egyházi iródalom mezéjén bizonyosan, s az e tekintetben beszélgetésre hivatott közegek közt eszmecsere végett talán; — gondoltam, hogy lesznek különböző tervezetések a kikerekítésre, számitgatások után létrejött felmérgetések, s majd ezek után hasábtöltő üres pro et contrák a hová tartozandóság lebegő kérdése felett.

De csalódtam. Nem lett semmi. Mert hiszen azt a szenvedély-ülte záptojást — melyet a sályi fészekbe tojott kiköltés végett a modernizmus repkedő kakukkolása — valaminek nem mondhatom; s nem tekinthetem komoly figyelem elé tartozhatónak a Prot. egyházi és isk. lapokban közzétett kikerekítési javaslat ficzkádozó számadatait sem.

Hogy van aránytalanság a magyar prot. egyház testének egyes részei közt — az már egyszer bizonyos, hogy egyes egyházak a központtól messze esnek, s hogy egyházkerületek és egyházmegyék határai nem a legegyszerűsített vonalban érintik egymást, az megint áll; de hogy ezen aránytalanság gátolná őket mozgásukban, hogy a központtól távolság a közigazgatás rendes menetét megakadályozná, vagy csak nehezítené is, — azt a mai távirtdák és vasutak, s rendezettebb postaközlekedések által könnyen és hamar dirigálható viszonyok között állítani lehet akadékoskodásból — de komolyan nem, — ismerem legalább jegyzőkönyveikből az egyes egyházkerületek ügyvezetését, s látom, hogy a direkció a mostani területi viszonyok közt is megy úgy, a mint szokott; tudom, hogy a központtól távol eső helyek is hamar értesülnek a tudni- s tennivalókról ott, a hol szokásban van körlevelek útján értesíteni a részeket a központhoz intézett kormányintézkedések felől; míg ellenben ott, hol a kormányrendeletek, s más intézkedések csak a jegyző-

könyvekben jutnak tudomására a közönségnek — sokszor 3-nyed év múlva a megkapástól s 1 év múlva a kelettől számítva — sok mulasztás-hiba fordul elő.

Hogy a határkiigazítás megtörténhetik nagyobb rázkódás nélkül is, az bizonyos; de hogy egy új kerületnek felállítását a mai viszonyok közt nem lehet indokoltan óhajtani, azt tudhatják Szatmár megyében fekvő Sályon ép úgy, mint a Budapestre átmanővrozott Patakon.

De mint fentebb is mondtam, nem is jöhet komoly szó alá azon óhajtás, mely Sályon fakadt ki Debreczen ellen, s szenvedélylyel tört át a „Szatmár“ vagy „Szatmári lapok“ hasábjaira; s még a komolyabb irányu — bár egy cél felé törő — rokonnyilatkozatát a „Prot. egyh. és isk. lapok“-nak sem tekinthetjük oly fontosnak, hogy ellenébe okokkal menjünk.

Azt hiszem azért, hogy a feldobott kérdés ügyetlen czélzással elhajított kő, mely nem üti be senkinek fejét, kár volt azt észre is venni. . . de ha már észrevéttett is ezen ügyetlen dobás — azt komoly discussió alá venni nem lehet az egyháziródalom terén, s egyházkerületi tanácskozás tárgyává tenni nem illik; nem helyeslem azért azon indítványt, hogy ezen ügyetlen parittyás az egyházi törvényszék sorompója elé idéztessék. — A kerület komoly férfiasága csak nem áll feleselésbe egy nekivadult suhanczczal, ki oly ártatlan csinyt talált elkövetni, melyet meglátni lehetett, de észrevenni nem tanácsos, s mely utóvégre kárt nem okozott senkinek.

Hogy a kikerekítés ma lehetetlen, s hogy míg egyes egyházak elszakadása azon részről, hova tartoztak — sem áll saját elhatározásuk alatt; erre nézve egy esetet tudok elbeszélni — Egy a dunántuli egyházkerületben levő egyház nem kaphatván meg lelkészének azt, a kit szeretett volna mindenáron megkapni — elhatározta — persze alattomos biztatás után nyílt népgyűlésben, hogy attól az e. kerulettől, mely a törvények megtartásához oly mereven ragaszkodik elszakad, s megy egy másik e. kerület szabadabb légkörébe. . . hol azt választhatja papjának minden egyház a kit akar, s hol a korteskedés a legnagyobb szemtelenséggel üzhető, de büntetés alá nem igen eshető szokássá lett. . . Elmentek azért a renitens egyház papkereső megbizottai arra a helyre, a hol ezen szándékjuk nyilvánításának meghallgatására a legilletékesebb alkalom kínálkozott, s hogy jobban lebillenjen igazságuk mérlege: szép összeget dobtak előadott kívánságuk tetejébe nyomatéknak egy főiskola javára teendő adományul. . . s a mit nem tudok igaznak vélni, — azt beszélték, hogy ott bizony kihallgattak és megbízható bocsáltattak el. . . Az akkor élő prot. világi vezérférfiak meg is kerestettek tanácsadás végett, de az eredmény az lett, hogy azon egyháznak meg kellett maradni a maga helyén, nagyon megszeretett, de meg nem választhatott papja helyett lett más papja. . . s azon főiskolának alapja ma kevesebb 2000 frttal, mit a feluszított buzgalom oly szívesen ajánlt meg. . . annak a papnak a zsebéből, a kit úgy megszeretett, hogy még mai napig is emlegeti. . . Ezen eset régen történt, sirban nyugszik az az esperes is, a kit ezen eset összetört. . . a 2000 frttal megkínált iskola virágzóvá lett ezen donatio nélkül is. — De ezen eset méltó arra, hogy ne menjen feledékenységre; habár a most készülő modern egyház történelme — a magyar prot. egyháznak nem veszi is fel lapjaira ezen eseményt, mely pedig elég érdekes történeti adat kivált részleteiben, és hiven illusztrálva.

V a s k a l a p.

Volt-e joga Dr. Heiszler József urnak protestálni

a felső-szabolcsi ref. egyházmegye bibliai csudákra vonatkozó végzése ellen?

A budapesti prot. egyh. és isk. lap f. évi 3-ik számában nt. Kozma József f. szabolcsi esperes ur egyházmegyéjének egy egyháziatlan s így törvénytelen végzése ellenében, keményen megtámadja Dr. Heiszler József lelkészársunkat azért, mert elég férfias bátorsággal birt, nyíltan védelmére kelni a ker. egyház örökbecsü sz. okmányának a bibliának és ész okokkal is igyekezett megmutatni az ev. prot. lap mult évi 52-ik sz. számában, hogy a bibliai csudák — ha bár a mai korban népszerűtlenek is — nem ok nélkül vannak a hit és erkölcs ama sz. okmányában felvéve.

Törvénytelennek nevezem én a f. szabolcsi egyházmegyének a bibliai csudák ellen hozott ama végzését, még ha minden ellentmondás nélkül jött is létre, azért, mert nevezett egyházmegyét sem a tiszántuli ref. egyh. kerület, annálkevésbé pedig a magy. ref. egyház egyeteme nem bizta meg a biblia revíziójával, és nem engedte meg neki, hogy tetszése szerint kitörölje a bibliából azt, a mi nézete szerint a mai kor szellemével össze nem egyeztethető. Ellenben j o g o s i t o t t n a k tartom dr. Heiszler ur protestációját, ha egy maga van is nézetén a f. szabolcsi egyházmegyében, és én lelkem teljes meggyőződésével csatlakozom hozzá, bármit mondjanak is arra a napi lapok modern szellemü újdondásai: mert egyrészt lelkészi sz. esküm kötelez arra, hogy a bibliai tanokhoz hiv legyek, a megfeszített, megholt s feltámadott Krisztust prédikáljam, ne pedig a természettudományok végok elrejtő vívmányait, melyek szerint különben is a szellem-erkölcsi világnak sem mivoltát meghatározni, sem értékét, becsét, hatását, soha mérlegelni nem lehet; másrészt kötelességem s k ö t e l e s s é g ü n k n é k ü n k l e l k é s z e k n e k ama protestációhoz csatlakozni a prot. egyház egyetemének joga iránti tiszteletből is, miután ez önként választá a bibliát valláserkölcsei életének alapjává.

De térjünk a főkérdésre, előbb azonban szállítsuk le nt. esperes urat, a természettudományok ama magas régiójából, hova az emberi bölcsesség sas szárnyaival fölemelkedett, s a hol különben sem találhatván biztos támpontot, ő is csakugyan kénytelen megvallani, mint bármely más halandó, hogy minél fölebb repül, annál inkább szédül; azután vizsgáljuk meg, vajjon igaz-e az, hogy a bibliai csudák csakugyan babonáságra vezetnek? De ti feleljetek meg e nagy kérdésre én helyettem, ti dicső emlékü bajnokai a reformáczióknak Kálvin, Luther stb. hiszen titeket vádol a f. szabolcsi egyházmegye illetőleg ennek nt. esperese, mert hiszen ti adtátok a bibliát vissza ismét a nép kezébe s ti ismételtétek a szentírás szózatát az utánatok következő nemzedéknek is: tudakozzátok az irásokat mert örök életetek vagyon abbantínétek. Mutassátok fel hát a különbséget, mely vagyon az irásokban jártas, és annak tanait hiven megőrzött nép és azon nép között, mely a könyvek könyvét a bibliát nem ismeri. Ime a 19-ik század korszellemé meg akar hazudtolni titeket, kárhóztatva vádat emel ellenetek, hogy ti a bibliai csudákkal babonás hitre vezetitek az emberiséget. Tiltakozzatok ez igazságtalan vád ellen, hiszen a történelem, az élet és tapasztalás tesznek bizonyosságot ti mellettetek. Néktek nem volt okotok — így szól a f. szabolcsi esperes — kikelni a bibliai csudák ellen, de az általatok megegyengetett ösvényen előre haladott mai nemzedéknek a kor szelleme ma

már jogot ad arra, hogy a bibliát, a könyvek könyvét, melyet ti épen és sértetlenül adtatok át neki, megnyirbálja s mint valamely divatos öltönyt a korszellemhez idomítsa? Ti még tudtátok a bibliai csudákat úgy tanítani a templomokban és iskolákban, hogy azokból meggyőződhetett az emberiség az abszolút szellemnek, az örökkévaló Istennek csudatévő rendkívüli erejéről, hatalmáról, bölcsességéről és jóságáról; de ma már, miután a természettudományok (a legvégső pontokon egyébiránt kétes) vívmányai bizonyosságot tesznek (!?) arról, hogy nem az Isten, hanem az anyag az örökkévaló, mire valók azok a bibliai csudák, de mire való a vallás és a templom is, hiszen a bibliai tanok babonáságra vezetnek az emberiséget?

Igy gondolkodhatik egy szocziáldemokrata, ki határozott ellensége minden társadalmi rendnek. Ezt a tant vallhatja az is, a kinek érdekében áll nem hinni Isten léteiben, hogy bünei büntetésének tudata legalább e földi életben ne háborgassa; elhiheti az a kevély, a ki magát képzelt bölcsességénél fogva felibe helyezi másoknak s műveltségének látható jeleit a templom megvetésében, vallás és erkölcs kigunyolásában szokta nyilvánítani, de ily tant sem nem vallhat, sem nem hirdethet helyesen és törvénytörően egy lelkipásztor, annálkevésbé pedig egy esperest. És így erős meggyőződésem, hogy joga volt Dr. Heiszler urnak s jogom van nekem is mind a f. szabolcsi egyházmegye biblia-nyirbáló végzése ellen, mind pedig nt. Kozma József esperest ur evangyéliomellenes világnézete ellen a protesiántizmus nevében tiltakoznom.

Turkeve, 1877. jan. 27. Harsányi Sándor,
ref. lelkipásztor.

K Ü L F Ö L D.

A német baptisták.

A németországi baptisták anya-egyháza Hamburgban van, valamint misszióinak is középpontja; 1871-től kezdve Altonában is alakult egy másik erőteljes gyülekezet, porosz földön pedig több egyesületei. Az „unió“ 3 éves időszaki közértekezletét 1876. jul. 15. tartotta meg Hamburgban. Missió mezőt nyitott Rigában, Pétervárt, Chinában. A dél-oroszthonból jött küldött jelenté, hogy a kiewi kormányzás területén 225 megtért vette fel a keresztséget, 7 hittérítő működik közöttük s az orosz kormány már nem üldözi őket. A baptisták némethoni uniójának van jelenleg 110 egyháza, 22504 tagja, 1296 hitszónoki állomása, 4874 hívő tagja, kik a lefolyt 3 év alatt vették fel a keresztséget; az 1874-ik év folyamában vallásos czélokra a gyülekezetek 188,891 márkát adakoztak össze. A hamburgi közgyűlésen 151 követ volt jelen u. m. 57 képviselte északnyugati Németont, 53 Poroszországot, 1 volt Lengyelországból, 14 dél-német vidékről, 5 Dániából és 1 Oroszországból. 7 új egyház kebeleztetett be az unióba, melyekből 5 Német-, 2 Oroszthonban alakult u. m. Rigában és Cholossvában. A német unió alapítója Oncken G. I. lelkész volt, egyik legjelesb lelkészek Berneike königsbergi pásztor.

Ha a magyar hazában kezdeményező baptista térítők e német unió küldöttei, s ezt igazolják, kár őket akadályozni, kivált oly helyeken, hol a modern iránynak szabad folyást engednek az egyházi hatóságok. Az angol baptisták száma elég tekintélyes, missziói társaságának múlt évben bevétele haladta a 440,000 frtot, nagyobb apróbb egyházainak száma 1700-at haladja. (Evangelical Christendom.)

Debreczen, 1877. Nyomatotta város könyvnyomdájában.

K Ü L Ö N F É L E K.

— Pótjegyzés a természettudományról irt cikkhez. Minden lehető félreértés kikerülése tekintetéből jónak látjuk itt megjegyezni, hogy Lapunk legutolsó két számában megjelent következő című cikk: „A természettudományok korlátolt határa a ker. vallással szemben“ egyáltalában nem azon szempontból irtott, hogy mi abban a jőzan s saját feladatukat soha szem elől el nem tévesztő természettudósokat megtámadni és kicsinyelni akarnók. Épen nem. Hisz, hogy ha valaki a cikket komolyan és figyelmesen átolvassa, tüstént látni fogja, hogy tőlünk minden eféle szándék merőben távol van. Mi részünkről a legnagyobb tisztelettel viseltetünk a természettudományok exact vívmányai iránt; azt azonban nem veheti tőlünk senki rossz neven, hogyha mi azon természettudósoknak eljárását, a kik minden szellemit negálnak, felületesnek proklamáljuk. Különben is ne feledjük el, hogy nem mi, hanem magok a legkitünőbb természettudósok azok, kik, nemcsak hogy őszintén bevallják azt, hogy a materialismus töredékeny épülete nagyobbbrészt pusztá hypotheziseken alapszik; de azt épen a tudomány szempontjából erősen meg is harcolják. Mi tehát nem magát a természettudományt, hanem igenis ennek azon resultátumát, melyet materialismusnak neveznek, ostromoljuk. — Hogy ez már valakinek nem izlik, legjobb akaratunk mellett sem tehetünk róla! Végre megjegyezzük, hogy azon tételünket, miszerint „a természettudománynak csakis a testi világgal lehet dolga“ úgy értjük, hogy az a nagy természet körében igenis szabadon mozoghat, de hogyha a természetfeletti vagy kijelentés régiójába csap át, ottani eljárását csak tapogatózásnak nevezhetjük.

— Figyelemző. Megjelent Debreczenben Révész Imre „Magyar protestáns egyh. s isk. Figyelmezője“ 1877. januári füzeté (8-ik évfolyam), tartalma I. A lelkészválasztás ügye Poroszországban. Révész Imre. II. A biblia vallásos világnézete. Pápay Imre. III. A socialismus. Dr. Márk Ferencz. IV. Egyháztörténelmi tárcza, 3 okirat közölve Szilágyi Sándor és Zsilinszky Mihálytól. V. Egyházi krónika. VI. Különfélék. VII. Rövid irodalmi szemle és könyvészet — I. füzet 54 l. Előfizetés — mely a szerkesztő és kiadóhoz postautalványon irányzandó — egy évre 4 forint. — Nehány teljes példány és számos egyes füzetek a múlt évről is kaphatók a M. pr. e. s i. Figyelmezőből.

— Özv. Valics Antalné született Asbóth Palotai Eulália buzgó vassásos hölgy Debreczenben f. é. jan. 22-én 67 éves korában elhunyt. Végrendeleltileg kegyes czélokra hagyott: a nagy muzsai ref. egyház fentartására 2000, a nagybányai ref. egyház részére 2000, a debreczeni árvák részére 1000, a debreczeni szegények részére 1000, a ref. papnék segélyezésére 1000, a debreczeni ref. kistemplombeli szószék és urasztala készítésére 1000, az egyházi szegény árvák részére 500, az épülendő kórház részére 500, s egy leányiskola alapítására 10,000 frtokat. Legyen áldott emlékezete a magasztos lelkületű kegyes hölgynek!

— (Halálozások.) 1. Iga z Pál dadai nyug. ref. lelk. 87 éves korában Debreczenben f. é. jan. 20-án meghalt. 2. B á r e z a i Albert Kassa város főispánja és az abauji ref. e. megye s. gondnoka, a n.-szalánczi ref. egyh. főgondnoka, az egyh. gyűlések buzgó látogatója f. é. jan. 17. élete 58. évében jobblétre szenderült.

Balogh Ferencz, felelős szerkesztő és kiadó.

E számhoz fél iv melléklet van csatolva.

T Á R C Z A.

Tájékoztató pontok a theologia terén*)

Olvastatott a debreczeni hittanhallgatók hittanszaki Önképző-Társulatának diszülésén 1876. okt. 20.

Tartalom: I. A vallási igazságok alapjai. A biblia tekintélye. II. Mester és megváltó, szeretet és hit, az egyház. III. Erény, kegyesség, tan. Evangelium és symbolum. IV. Az urvacsoara. A dogmák. V. Az istenfia születése. VI. A végére járhatlan kérdések, Kempis. A hiendők és teendők viszonya. VII. Kép és mysterium.

Kedves Társulat! Ujra vitattatnak hazánkban is a leglényegesebb hittani kérdések, melyek a protestantismust, a keresztyénséget mélyen érdeklik. Van sok való abban, mit Guerle Ödön francia ítésk mondott Quinetre „A hitnélküli század megrontja a legszebb tehetségeket s nem enged bennünket segédkezni azon csendes és lassu gondolat-kinyílásoknál, melyek más korszakban a lélek legerősítőbb táplálékával értek fel.“ Sokan megteszik Pál damaszki utját, de fájdalom! el lenkező kimenetellel. Viharok keltetnek, melyek ugy az egyház köz-, mint az egyének lelki, bel templomának ajtajánál zugva zörgetnek; a hitnézetek oly vegyítke kevertetik, mely által mult és jövő alapja fenyegettetik Kétely és izgatottság uralg sokfelé.

Ifjak, hittanhallgatók, lelkészjelöltek első sorban érzik, mert fogékonyak, hallás, olvasás, tapasztalás által azt, hogy ma-holnap nem lesz semmi szent; — de azt is, mert tevékenység barátai, hogy a hallgatás, s néma megadás nem elégíti ki a lelket. Ha bátran leleplezik gondolataikat a más s tán új fejlődést váró, s azt előkészítő gondolkodók: bátran le kell lepkezni érzelmeiket s gondolataikat azoknak is, kik a felülről adott magvakat olyan kincseknek tartják, melyek meg nem semmisíthetők, a jövő biztos fejlődését e magvak tartalmazzák. Az örök erőt, örök tartalmat feladni nem szabad a keresztyénség terén. Velő nélkül egy nem fejlődhetik.

Ily időben alkalmoszerűnek találtam néhány tájékoztató pontot mutatni fel a theologia terén, melyek engemet megnyugtatnak, irányoznak, szilárdítanak. Bár az új nemzedék hazánkban s épen egyházunkban, ne a futó habok mozgalmában gyönyörködnek, mi valójában célt nem érő hullámvás csak; hanem a köszikla talajra lépésre határozná magát, melyen lehető csak a valódi haladás. Ember, halandó, csak Isten segítségével haladhat s érhet célt.

I. A vallási igazságok alapjai. A biblia tekintélye.

Első fontos kérdésül nyomul előtérbe: mikre alapítandók a vallási igazságok? „Lelkiismeretünk szellemi tényeire“ mondják némelyek. — Ez nem elég. A lelkiismeret maga is vezetést, nevelést, felvilágosítást igényel, mert különben ki van tétetve tévedésnek, elhomályosításnak sőt eldurvulásnak; önzés, szenvedély, bűn: szomorú ösvények, melyeken sokszor hajótörést szenved az. Mily óriás különbség van egy Ácháb és Illyés, egy Faraó és Mózes, egy Judás és Péter apostol lelkiismerete s ennek szellemi tényei közt? A lelkiismeret belső, láthatlan, az alanyiség árnyalatait jeleníti meg az

*) Tekintettel Ballagi Mór „Zárszó jelen évi dogmatikai előadásaimhoz“ czimu cikkére, mely megjelent a budapesti „Protestáns egyházi és iskolai lap“ 1876. év 26-dik számában.

elaltatás vagy ferde előhatások következtében. A lelkiismeret meg volt a ker. vallás igazságai kihirdetése előtt, meg van ma is a nem ker. népeknél is más-más szellemi tüneteket mutatva fel. Mi tehát a vallás igazságainak mozoghatatlan alapjául magát a „szeglet követ“ a megtestesült igét J. Krisztust tartjuk, s lelkiismeretünk szellemi tényeit az ő kijelentése szerint kívánjuk nemesíteni, tökélyesbíteni. Rajtunk kívül is levő történeti tényre, czélelésre képességet adó élő példányra van szükség, kihez kell szabni, mérni lelkünk tényeit. . . fensőbb irányu vágyainknak is csak ő képes kielégítést adni.

Igaz, hogy az emberi léleknek megvannak „örök követelményei“, de magok e követelmények nem minden korban, nem minden nemzetségnél, nem minden öltónél, nem minden értelmi fokon egy azok, sőt azoknál, a kik elvetették a kijelentés vezető világát, vagy annak hatályán kívül állanak: ellentétességet tüntetnek fel. Wolf iskolájának és sok mai tudósának: ez a földi a legjobb világ; mások szerint a megsemmisülés vár nemünkre, mint a nirvana és stoicismus emberei, s a modern scientisták némelyei fogalmazzák, ezek lelkének (ha ugyan hisznek ilyet) örök követelménye egészen más aztán, mint a keresztyéné, ki szerint mi itt csak egy szebb hazába vándorló jövevények vagyunk. Hát a positivist, sceptikus, epicureista, pantheista, materialista elveknek hódolók mily eltérő követelményekkel állanak elő? Magok a lélek örök követelményei épen az embernek Istenhez való jól felfogott viszonyából tisztázandók s ismerendők fel; csak is a vallás, még pedig a legszellemibb vallás, az ést is felemelő isteni alapu vallás lehet a mi lelkeink követelményeinek irányzó forrása, indpontja, már csak azért is, mert kielégítő czél felmutatás által teszi jogossá, szilárdá, alaposá követelményeinket, melyek biztosíték nélkül ábrándszerűek. A ker. vallás szerintünk nem „emberi többségek tanitványa“, maga az emberiség, akár kisebbség, akár többség hódoljon annak, a tanított és nem a tanító.

Ha mindent csak magunkra, egyéni felfogásunkra viszünk vissza, a pusztá naturalismusba esünk: pedig a természetnek is van ura, ki épen azért, mert ura, felette van annak, bölcsesége szerint kormányozván azt, innen van, hogy „a természet feletti lényeges feltétele az evangéliumi vallásnak“ (Pressenseé, Études apologétiques. Revue Chrétienne, Paris, 1875. No. 10.) „Behatolhatunk mi a természet legmélyebb réteig, mit ér az? hiszen a természet feletti magának ezen természetnek határainál kezdődik“ (u. o.). A természetben felfedezett törvények ismerése és elfogadása a törvényhozót tételezi okvetlen fel, e törvényhozó, mint művész a művén, felül áll, az anyagi ugy, mint a lelki természetrenden. Imé e törvényhozó isteni lényre kell nekünk hivatkoznunk: s ezzel a kijelentés régiójába szállunk fel, de csak azért, hogy a valódi igazi természet, mit az emberi önzés, önös szabadság és a kevély önelégség romladoszásba ejtettek, éppé tétessék, s így kiáltunk fel: micsoda óh uram! az ember, hogy megemlékezel ő róla? — A vallási igazságok végszála az ember lelkén át Istenben gyökereznek s abban a ki magát mondá igazságnak és kijelentménye okiratában: a szentírásban.

Korunk némely okoskodói azt is sujtják a biblia tekintélye ellen „szó és írás nem elég az eszme, a szellemi tartalom kifejezésére“, ezzel hát a kijelentés okiratát, az ihletett szentírók kincsül letéteményezett tanitmányát akarják az utból félrevetni. — Erre azt feleljük, ha az élő valóság a Jézus Krisztus közvetlen hatása alatt élt apostolokról sem tételeznők fel, hogy „szó és írás“ által nem voltak képesek kellőleg érzékeltetni a

kijelentendők tartalmát : akkor a tőlök 19 századnyi távolban álló új mesterek vajjon képesebbek-e azt tenni? De hiszen a bibliában nem is elmélet, okoskodások láncolata van pusztán lefektetve, hanem az eszme tényekkel és tényekben adatik ott elő, mint történet, Jézus s a kijelentés története. — A szó és írás nincs ellentétben ama tényekkel, hiven festi azokat le. A mennyiben a lefolyt üdv történet a bibliai szó és írásnál méltóbb és szebb alakban fentartva nincs; s századok tapasztalata által elégnék találtatott az a benne rejlő eszmék és tények megértésére; mi el nem vehetjük a bibliát, mert akkor a fanatizmus belső szavával helyette-ittetnék az. pedig ez a képzelet és érzelem ezer változékát mutatta már fel, köz vallást pedig ily mozgó alapon alkotni, fentartani nem lehet. Ha a bibliai szó és írás által indíthatunk Jézus követésére, a mi pedig a lényeg, pedig hogy indíthatunk, bizonyítja a szentírások tanulmányozása s az ige hallása által számtalanszor végreajtott megtérések sorozata, akkor eléggé be van igazolva, hogy a czélnak megfelelnek azok, s tekintélyöket fentartani méltó és szükséges.

Vernes Móríciz is, a modernek egyike, a ki pedig úgy tartja, hogy a biblia tekintélyét a kritika ledöntötte s magát J. Krisztust is, kinek a bibliai kijelentéstől elszakított képét akarná az új iskola tekintélyül a helyébe állítani, leszállította a magas talapzatról, — követeli, hogy a vallásos érzelemnek okvetlenül kell magán kívül létező tekintély. De mi és hol lesz az, ha a bibliát lerontatik? ő egy élő és mindig jelenlevő tekintélyt állít azok helyébe: az egyház tekintélyét, . . . imé hová vezet a tagogatóság . . . a r. katolikus fogalomba, hol az egyház minden. Hiszen szerintünk magát az egyházat is a szentírás elvei óvják meg a tévedéstől; a megromlott középkori egyházat a dicső reformatio éppen a szentirat tekintélyével és alapján reformálta. A reformatióhoz hű ember nem fogadhat el százályzól mást, mint az isten ígését, a bibliát, s confessióit is is annak árnyába helyezheti, csak a mi azzal egyezik, lehet tekintély és döntő. A kiknek nem kell törvény, törvénykönyv, azok chaoszt akarnak, vagy forradalmat; vagy a mely részök nem akarná is ezt, az események s elveik végkifolyása által oda sodortatik.

Csak „a vallásos érzelmet“, az e téren lélektani tapasztalatokat venni vallás alapul s e mellett a szentírást másodrangra szorítani: szinte téves és veszélyes kísérlet, színt, melyen a nagy lelkek is hajótörést vagy kárt szenvedtek, példa rá maga a nagy Schleiermacher. „Maga a ker. élet és hit (melyből indult ő ki) éppen nem jó létre a lélekben — jegyzi meg Bonifas montaubani hittanár (Revue Théologique. 1875. No. 4. 286 l.) — másképp mint egy előző, régebb és felsőbb tény hatására: . . . isteni és emberi személye nélkül a Jézus Krisztusnak, az ő keresztben végzett szabadító és engesztelő műve nélkül, nincs lelki megszabadulás, nincs ker. élet s a hittannak alapja és létjoga hiányzik.“ Schleiermacher félre ismerte a hit tárgyi elemét, azaz az üdvöt végrehajtó evangyéliomi tényeket, s a ker. lelkiismeretet pusztán alanyi érzelmre korlátozta; . . . ebből folyólag félre ismerte ő a biblia döntő szerepét a hit és ker. tudat képzésében. „Ma, ha valaha, kell erélyesen állítani a váltság és kijelentés nagy tényeit s a szentírás határozó tekintélyét s egyetlen értékét, ez lévén ama tényekről az egyedüli hiteles okmány. Ne engedjük tehát leszoríttatni magunkat s az egyházat az Isten-ige alapjáról, Pál szerint is „a szentírások tehetik a Timótheusokat bölcsékké az üdvösségre“ (2. Tim. 3. 15.) azok nélkül a bölcs is — mint Schleiermacher — tévedhetnek.

„Tudakozzátok tehát az írásokat — tanít az evangyelistánál maga a Megváltó — mert azokban örök életetek vagyon.“ (Ján. 5. 39.)

II. Mester és Megváltó. Szeretet és hit. Az egyház.

Szokásban van ma a modernek táborában J. Krisztusra, mint „mesterre“, tanítóra hivatkozni s ez által tenni nélkülözhetővé bibliát, egyházat, hitfolytonosságot. E csillogó tétel sok embert elszédít. Nekünk azonban, és éppen az evangyéliom szerint, a Jézus Krisztus több mint mester, nevezetesen ő megváltó is, ő nemcsak utmutató, de maga az út, az igazság, az élet. Neki nem csak tanítói tiszte van, ő minden más tanítónál felebb való és több, ő maga a tan, ezért mondá találólag Tertul-lián a vallás mezejére alkalmazva „Christum scire est omnia scire.“ A modernek harci lova: Jézust megváltói jellegéből kivetkeztetni s pusztá tanítót, mesterré törpíteni le, hogy aztán más tanítókkal ellensúlyozzák. Ezt teszi Pécaut, francia modern ítéző a „Krisztus és a lelkiismeret“ című művében; vissza veti ebben a biblia tekintélyét s vele a Krisztusét is „nagy tanítója Jézus — szerinte — nemünknek, de nem egyetlen (non l'unique)“, „ha nem istenem, tanítóm ő“ (414. l.). Pedig Pécaut még theista álláspontu. Strauss is elismeri Jézust rabbinak, tanítónak, mégis egy sorba helyezi Mózes-sel, Homérral, Mozarttal és Rafäellel.

Vagy ha megtartják is a kevésbé tulzók a megváltó nevet, ez csak szóvirágszerű náluk, mert úgy értelmezni a megváltót, hogy az „szellem szabadság törvényére irányadó“, — éppen nem kielégítő s tulajdonkép a tanító synonymja. Mily szintelen, gyenge, a milliók előtt zárt értelmezés az efféle, — a megváltó leglényegesebb feltételei benne nem is érintvék! Hol maradnak abból a közbenjáró, büntől tisztító, kereszt áldozat tevő, égen és földön minden hatalommal bíró (Mát. 18, 18.), élet közlő, isteni és emberi természetű örök személyiség ismérvei? „Azért tudtokokra legyen, mondja Péter a megváltóról (Csel. 4, 12.): nincsen senki másban idvesség, mert nem is adatott emberek között ég alatt más név, mely által kellene nekünk megtartatnunk.“

A Megváltó fogalmából ki nem hagyható a helyettes elégtétel ténye. Az elégtétel ker. eszménye lényegesen különbözik a régi áldozat fogalmától, amannak lényege „hogy az áldozat önkényes és ez által az, az azt végző személyben, az erény nyilatkozás legnevezetesebb neme, mely nemesíti a szenvedőt, s azt elfogadni nem igaztalanság; továbbá: kegyelemért való védő közbenjárás. A szenvedő szeretet e ténye (az elégtétel) nem szakít a személyes bánalom (poenitentia) szükséges voltával, sem a bűnösnek szükséges erkölcsi megváltozásával, de sőt követeli ezt.“ (Mozley) A váltság, elégtétel ellen elnyűtt érvekkel harcolók vegyék tekintetbe, hogy az írás tana e téren eleget tesz az erkölcsi erényeknek, mert az áldozat tárgyára, a megváltottakra feltételeket szab s így nem gépiesen hat.*)

Éppen mert ő ama bárány, ki elveszi a világnak bűnét; éppen mert ő megváltó a szó valódi jelentményében, van alapja és értelme a benne való hitnek, azon hitnek, mely élő s éppen ez által mozditja elő a szellemi fejlődést; az ily hit nem zavarandó össze „a hit véleményével“, mely emberi termény; az élő hit az, a mit mi sürgetünk, ez pedig erő is törvény is,

*) Sermons preached before the University of Oxford. By J. B. Mozley, D. D. London, 1876.

erő mert hat, emel; törvény, mert szabályozza cselekvéseinket, és ismeretre vezérel, magok az isteni dolgok valódi ismeretének is forrása. A ker. tudomány is a hit fejtődzése, munkája.

Igy fogva fel a hitet, nem tarthatjuk „istenországában egyedül szabályzó törvényül a szeretet“, mert Jézus evangéliomának, bár Ő maga a szeretet megtestesülése, mégis nem egyedül csak a szeretet a foglalat. „A kínél a fia vagy, annak élete vagy; a kínél nincsen az Istennek fia, nincsen annak élete“ (I. Ján. 5, 12) Ez apostoli világos tanítás szerint a lényeg: Krisztus magunkhoz sajátítása, hogy ő éljen mi bennünk, ezt pedig a benne való hit által érhetjük el. Megtérés és újjá születés nélkül vagyunk „rothadt“ holt tagok; a meg nem tért emberben hiányozni fog a szeretet első és fő része, az isten iránti szeretet, ez pedig az első parancsolat. A sokszor és méltán hangoztatott felebaráti szeretet is a maga önzetlenségében az Isten iránti szereteten nyugszik. Csak kit ismerünk azt szerethetjük igazán; senki nem ismertette meg szívzsükséget pótlóbban embert az Isten atyával, mint a Jézus, sőt csak ő általa, ki az Isten képe és fia, ismerhetjük meg az Atyát s rendeltetésünket; így a hit, remény, szeretet testvérek, egyik a másiktól foly s egymással kapcsolódik. Egyoldalú félszűzség lenne csak a szeretetet emelni ki, ez csak a cselekedetek körében mozog, pedig a cselekedetek értéke az indoktól, rugótól függ, ép ezért magát a szeretetet is megítéli az, a ki sziveket és veséket vizsgálja. Ő dönti hát el, és nem emberi forum, kiben van igaz szeretet, eldönti a benne való hit s iránta való szeretet mértéke szerint.

Az isten országa mi szerintünk is eszményi állapot, láthatlan egyház, s épen ezért nem zavarjuk össze a tényleges állapottal a látható társadalommal, az egyházzal. — de másfelől állítjuk, hogy az egyház előkészítő iskolája az eszményi állapotnak, eszköz, mely czélt érni segít, a ki czélt akar, akarni kell az eszközt is; akarta ezt a Jézus Krisztus is, ezért hívta el apostolait egyház alapításra. Az isten-ország magasztos fogalma mellett nem szabad eldobni az egyházat, hívők közössége ez, szeretet fejlesztő s remény ápoló isteni intézmény. Ennek két fő jelleg adja meg értékét: az egyelvűség és szabadság. Az egyelvűség a közöst, a tant foglalja magában, s ez előbb létezett, mint a tagok belépnének, s tul éli a tagokat is, magát az egyházat is a tan elv hozza létre, az evangyéliomi elv; ez munkált az apostolokban, ezt hirdette Péter, s ezt fogadta el szabadon az első 3000 magát bementető. „Korunk egyik legviszásb tévelye, — Naville Ernöt idézzük (Lés églises d'état“ Révue Chrétienne, 1875. No. 5.) — azon állítás, hogy a vallásos, társaság (egyház) tanelem nélkül fenállhat. Midőn a lelkeknek a vallásos élet egyszerű közössége általi egyesültérol beszélnék, elvonva minden hiendöktől, elfelejtik, hogy nincs a vallásos életnek egyetlen cselekedete sem, mely fel ne tételezne hitet melynek kifejezménye az élet. . . . mikor imádkozik valaki már e tény által a hittan legfellengösebb kérdését oldja meg, mert tényleg erősíti a teremtő befolyását a teremtményekre; a bünbárat ténye a szabadakarat tanát erősíti meg; a tan a valás értelmi tényezője. . . . Az egyház a lelkekre nézve hasonló a hazához, a lelki világrendben valósítja meg azon jötetteket, miket az időszerű világrendben a hazához való ragaszkodás hoz elő.“

A másik jelleg, a szabadság, nem kényszeríteni senkit az egyházhoz tartozásra és egyházban maradásra; míg másfelől megőrizni az egyház önszabadságát is és nem engedni, hogy az elvei feladására kényszeríttessék egy néhány tag dissidentijája

által. A szabad állam a szabad ki és beköltözést megengedi polgárainak; még inkább a szabad egyház. Korlátlan szabadság uralghat az egyházon kívül és mellett, más felekezetek alkotására, ez nem baj; baj lenne, ha benn az egyházban volna a korlátlanlás, mert ez elvtelenségre, az egyház romlására vezetne. Az u. n. liberalis protestantismus igen eltérő nézeteknek hódoló emberekből áll a Channing-féle unitarizmustól a hegeli iskola szélsőségeig terjedő elméletek vallóit foglalja magában, ezeket csak egy közös tagadás egyesíti, az orthodoxia tagadása; egyetlen állító elvök: a gondolat szabadság, mely egy Platót és egy Epicurust is képes egyesíteni. (Naville). A homlokegyenest ellenkező elvek alapján vallási közösség tartósan, vész és viharral daczolólóg létre nem jöhet, s ha valami kül véletlen, p. o. állami fedezés össze tartja a tagokat, kétesdíség, közöny s lassu sorvadás leend a végsors. Az egytív nem tartozó elemek: tagadás és állítás, hit és hitetlenség stb., a szabadság és fejlődés törvényénél fogva elválásra vannak utalva, míg ez meg nem történik, haladásról nem, csak akadályról lehet szó.

III. Erény, kegyesség, tan. Evangéliom és symbolum.

Azt szokták vetni az egyház ellen, hogy erények azon kívül, a nélkül is teremnek, mert az „erények egyéni természetűek.“ Vigyázzunk azonban, a vallási erényeket a társadalmi, polgári, pusztán emberi erényekkel ne zavarjuk össze. Azt se felejtjük, hogy valamint az egyénre, úgy természetére kell épen erényfejtés szempontjából szilárdítólóg, nemesítőleg hatni, ezt az Isten ige legkitünbb mértékben teszi, s így az egyház és eszközei az erény leghathatósabb fejlesztői. — A bün is egyéni természetű, de közös hatással korlátozható. Az erényre is, ha közösen hatunk, fokoztatik, nő, mint a hő az emelés által. A keresztyénség épen az egyéni természetet szüli ujra s nemcsak a jót jobbá, de a rosztat is jóvá akarja és képes tenni a Szentlélek ereje által. Ne harcoljatok hát az erény egyéni természetével az egyház és keresztyénség közös hatása ellen; ki Krisztussal van társulva, egyénileg is nyeresége van annak, a fensőbb erővel érintkezés edzvéen nála az alsóbb erőket. A vértanuság magasztos erénye az egyház kebelében fénylett, az egyén erénye a közöst dicsőíté, a közös pedig az egyént bátorítá és képesíté. Sőt mint a mélyelmű Mozley hittudor is tartja „a ker. kijelentés a pogány és zsidó erköles rendszerben nem találtató uj erényeket oltott az emberiségbe, az evangyéliomi erényeket.“ Az erény és kijelentés közt tehát solidaritás van. — A hála szép erénye is lebogjen lelkünk előtt, ne hogy azt mondják el valakire, mit Quinetre, hogy hálátlanlását s mondhatni illetlenségét nem vette észre, midőn kiméletlenül szólt azokról, kik megtisztelték őt oly helylyel, melyről szólhatott, s mely hely kiváltságát el is fogadta.*)

(Folytatása következik.) Balogh Ferencz.

Nyilt levél Dombrádról.

Szerkesztő ur! A napok, melyektől tartottunk, jelentkeznek. Az egyház hivatalos örei nyilvános lapokban folytatják támadásaikat. Az ev. prot. lap második számában két szomorú esettel találkozunk.

Nem külső ellenség, hanem a ház lakói ássák alá a háznak

*) Czélzás arra, hogy ő a ker. államtól nyert tanári széköltronból az államot s keresztyénséget.

köveit. A kik megesküdtek annak védelmére, azok végezik az aláknázás hitszegő munkáját. Erkölcsiségről beszélnek, és esküdtöt kötelmeket tipornak. A kinek nem szolgálnak, a kit meg-rónak, annak kenyerét enni nem tartják a becsület érzelmét fel-lázító dolognak. Dicsőséget hajhásznak oly dolgokkal, melyek-nek soha sem lehet más nevök, mint legkedvezőbb esetben „bűnös könnyelműség.“ Van még egy más neve is: árulás!

A tudományosság hírét oly dolgok ismétlésével keresik, melyek a régi multhoz tartoznak.

Valóban nem új dolog az, hogy az Ur Jézus Krisztus szü-letésének története a mythoszok közé soroltaték. Hiszen abban Strausz kereste virtuozitását akkor, midőn Jézus életét először adta ki a tudományos világ számára. E centaurusi műnek nem sikerült ama tövis koronás szellemkirály sugár koronájából csak egy szálát is letörni.

De ezen Straussnak végre mégis volt annyi jelleme és becsületérzése, hogy nyiltan kimondá, „hogy ő nem keresz-tyén többé.“

Straussnak volt ereje követni meggyőződését, s elszakadt azon hitrendszerrel, melynek nem szolgálhatott.

Ezen eljárásban Strausst elitelnünk nem lehet. Sőt be-vallanunk kell, hogy „ő jellem.“

Ma azon emberek, kik elég bátrak Straussnak nyomaiba lépni, nem dicsekedhetnek azon bátorsággal, hogy a Titánt vé-gig kísérték. Játszanak a meggyőzésekkel. Hiresztelik azt, a mit követni nem birnak. Szájokban ott harsog az ostrom harsó-nája, de kezök kinyul ugyanazon időben a kenyér után, melyet a z a r c z u l ü t ö t t a n y a, az egyház ad nekik. Nem iszonyod-nak még az ily kenyértől sem, annyira haladtak az erkölcsi érzelemben!

Azon erdélyi urnak, kinek a Jézus Krisztus születési története hitrege, a Jézus Krisztus sohasem lesz az emberiség reális megváltója, soha sem lesz az absolut igaz vallás felállítója — s mint ilyen, isteni életnek reális közlője, soha sem lesz a testté lett Igeisten. — Miután ilyen a keresztyénség Jézus Krisz-tusa: tehát azon erdélyi ur kilépett a reális keresztyénség ke-retéből, hogy hová, azt még nem mondta meg. De az az ő sze-mélyes dolga. E tárgyban nem tartozik felelettel. Léphet oda, a hová lelkiismerete küldi. Ma, hála Istennek, mindenkinek meg van ezen emberi szabadsága, és joga.

Kétségtelen dolog marad az, hogy a meggyőzések nyi-latkozata határoz a jellemes ember felett. — Lelkiismeretének szolgált, midőn nyilatkozott, jellemének szolgált, midőn azt követi!

De az is áll, hogy ha nyilatkozatainkkal de f a c t o szaki-tunk valamely egyház aaptanaival: akkor de j u r e nincs vele többé semmi közünk. S így nem történik semmi jogtalanság, ha azon egyház végre önmaga iránti fentartási kötelességből a tény-leg bevégzett szakítást, de j u r e is kimondja, s azon urakat utasítja, hogy legyenek szivesek követni meggyőzések nyilat-kozatait. Az egyház nem bízhatja meg őket semmivel, s ha meg-bizza, maga tagadja meg az önfentartás kötelességét. Az egyház nem lehet önmaga iránt indifferens soha!

A helvét hitv. egyház hitkincseit, a nyilvános lelkiismeret nyilatkozatát, a közbitvallást, mint egyház társadalmi élete hi-vatalos programját tartozik végre a fegyelem eszközeivel is védeni, s a botrányoknak, melyek a hívek hitnyugalmát megin-gatják, köteles véget vetni...köteles felmondani az egységet azokkal, a kik azt már magok de f a c t o megszüntették. Nincs joguk az egyház bevallott ellenségeinek az egyház emlőir, java-

dalmain élösködni. Nincs joguk oly hivatalos megbizatosokat folytatni, melyekkel nyilvánosan visszaéltek.

Ez világos dolog!

A ker. egyház, mint ilyen nem üldözhet senkit, de tartozik életét védeni, s kimondani a hajléka alatt dulakodó ellenségei-nek: „Barátim! nem vagytok ide zárva. Nyitva az ajtó. Tessék követni oly bátran meggyőződésötök, mint a mily bátran gú-nyoltátok a ker. tanállomány szent czikkeit. Építsetek magatok-nak más házat, de a miénket ne rontsátok nyakunkra. Mi meg-esküdtünk e házra, az apák véren szerzett szerzeményét átörö-kíteni az ivadéokra.“

Ezt tenni immár az egyházi hatóságnak esküdtöt köteles-sege, nem „szerintem“ mint mai nap mondani szokás, hanem az örök Irás szerint, mely így szól:

„Jaj Izráel pásztorainak.“ Ezékiel XXXIV. 1.

„Eloszlottak ide s tova az én juhaim p á s z t o r n é l k ü l, és elhagytak megevérsre minden mezei vadaknak, és ide-tova elszéledtek.“ 4. v.

„Annakáért ti pásztorok halljátok meg az Urnak be-szédét.“ 7. v.

„Élek én, azt mondja az Ur Isten, ha meg nem keresem azt a ti kezeitekből, mivelhogy az én nyájam ragadmányra ha-gyatott s megevérsre minden mezei vadaknak pásztor nélkül.“ 8. v.

Időnk fájdalom! csak egy főpásztori szó tiltakozása hallat-szott, s az is hahotával fogadtatott. A többi főpásztorok hallot-ták azt, de hallgattak, s szemek előtt sorakoztak az ellenhatás embereire kényelmes hallgatás miatt neki bátorodva.

Mit tartsanak azon egyház hívei a hitigazságok, az Irás, és Confessio felől, melyek a főpásztorok füleinek hallatára gú-nyoltatnak szabadon már annyi évek óta?

Vajjon ezek nem érdemesek-e többé egy tiltakozó szóra sem? Kánonaink csak a multaknak irattak meg?

Ne higye senki, hogy a hívek nem érzik elhagyattatásu-kat. Aggódva néznek, arczpirulva mindenfelé, hogy nincs-e többé mai nap egy hang sem azon igazakért, melyekért az ő apáik két századon át annyi vért és vagyont feláldoztak?

Arczpirulva várják e hangot. Vesse a hivatalos egyház a fegyelem sánczait a vészáramlat utjába, mielőtt még nem késő.

Minden társadalmat a fegyelem tart fent. Védje magát az egyház is e jogos fegyverével. Tegye kötelességét. A többi az Isten dolga.*)

Szerkesztő ur! fájdalmas érzések nyomása alatt írom e sorokat. Ugy hiszem, ezen érzésben többen osztakoznak. Ha vérzünk, ha sebeztetünk, jogunk van sohajtásra. Jogunk van kérni, hogy legyen nyilvános a sohaj, ha nyilvános az ütés, melyet lelkiismeretünk szenved.

U. i. Ép ezen alkalommal jutottam esetleg birtokába a Pr. egyh. és isk. lap birtokába, a melyben Kozma József f. szab. es-peres mind a bibliai csudákat, mint engemet ismert cynismusá-va kiméletlenül megtámad. Jelentem, hogy a dologhoz mérten fogok felelni az első alkalommal. Kérem tessék ezen utóiratot is közzétenni. Ezt becsületem kívánja.

Dombrád, 1877. jan. 22.

Dr. Heiszler József,
lekipásztor.

*) Többen aggódunk, nem síklott-e le már az egykor dicső hely. hitv. ev. református egyház Erdélyben a biblia talajáról, miután irástudói nyilat-kozatai egészen unitarizmust lehellenek s bibliai alap védő hang nem emelkedik onnan! Aggódva néznek elé, mikor hívja már F. J. unitár püspök fel a közé-jök olvadásra a volt reformátusokat, vagy megfordítva, mikor hivatnak fel az unitáriusok az egyesülésre, hogy legyenek unitus unitárius protestánsok. Hiszen a prot. egylet ugy is unificálta már őket, s ekkor elmondhatják a Boeckaiak utódai: fuimus! Szerk.